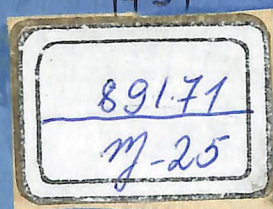

4043

Пирма Л. Дольна

1734

У. 1893

891.71-45
7-25

105

ՊԱՌԱԻ ՏՕՆԿԱ

Թ ա ղ յ, ռ ռ լ ս ե ղ է ն ի ց

Ն. ԲԱԲԱՔԵԽՎԵԱՆ.

ՄՈՍԿՈՒՍ

ՏՊԱՐԱՆ Ք. ԲԱՐԻՈՌԻԴԱՐԵԱՆԻ.

1893

(56)

7707

2011

831.34

7-25

ur

ՊԱՌԱԻ ՏՕՆԿԱ

9.

1007
34163

Թ ա ը զ յ. ո ու ս ե ը ն ի ց

Ն. ԲԱԲԱՔԵԽՎԵԱՆ.

ՄՈՍԿՈՒՍ.

ՏՊԱՐԱՆ ՄԿՐՏԻԶ ԲԱՐԻՈՌԻՏԱՐԵԱՆԻ. [m?]

1893 [4?]

(56)

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 21 Октября 1892 года.

Типографія М. Бархударова, Москва, Мясницкая, д. нас. Ананова.

ՊԱՌԱՒ ՏՕՆԿԱ.

(Թարգ. ռուսերէնից*).

I.

Պառաւ Տօնկա Օբրետնոփան ծնուել է 1812 թրւին, Բուլղոկի շրջակայ գիւղերից մէկում, Հասարակ շինական-խաշնարածների մի բաւականին Հարուստ ընտանիքում: Գիւղից նրա ծնողները բնակուելու համար տեղափոխուեցին Բուլղոկ, ուր և Տօնկան տասնինը տարեկան հասակում պսակուեց քաղաքի առաջին վաճառականներից մէկի՝ Տիխօ Օբրետնոփի հետ, որի հետ ապրեց քառասուն տարուց աւելի: Նա ունեցաւ եօթ երեխայ՝ 5 տղայ և 2 աղջիկ: Ինչպէս իսկոյն կրտսեններ, նրանք՝ համարեա ամենքն էլ՝ բուլղարական ազգի ազատութեան քառութեան զոհ դարձան:

Տօնկան արդէն 50-ամեայ պառաւ էր, երբ 1862 թուից սկսեց ազատութեան շարժմանը մեծ եռանդով մասնակցել: Սյն ժամանակ Ռումինիայում կրակոտ ճառեր էր արտասանում բուլղար քաղաքական-փախստա-

*) «Сѣверный Вѣстникъ», 1887 г. №№ 1, 2 и 4. «Борцы и мученики за свободу Болгаріи».

И. Ивановичъ.

կան (էմիգրանտ) ու գրող Բախովսկին, որ յորդորում էր իւր ազգը ապստամբել թիւրքաց ղէմ և ապստամբների մի խումբ էր կազմակերպում: Այդ ճառերը Տօնկայի ա- կանջին էլ հասան և այդ արտակարգ կնոջ ֆնացած ամ- բողջ կեանքը որոշեցին: Նրա տունը Բուչչուկում, հէնց Դանուբի ափին, ժողովաւեղի դարձաւ տեղական բոլոր երիտասարդ հայրենասէրների համար, որոնք Տօնկայի մեծ որդիներին՝ Անգելին և Պետրոսին հետ միասին այնտեղ վար- ժուում էին զէնք գործ ածելում, որովհետև մտադիր էին մանեկ խմբերը, որոնց կազմելու մասին այն ժամանակ խօսք կար էմիգրանտների մէջ: Սակայն այդ խմբերը չէին երևում Բուլղարիայում, մինչդեռ Բէլգրադում, Սերբիա- կան տէրութեան թոյլտուութեամբ, էմիգրանտներից կազ- մել էին մի բուլղարական լեգէոն, որտեղ երիտասարդ- ները, ապագայ ապստամբութեան նպատակով, սովորում էին զինուորական արհեստը: Այդ լեգէոնը կազմուելուն պէս, այնտեղ ուղարկեցին Տօնկայի ցանկութեամբ նրա որդիներից մէկին՝ Պետրոսին... Իսկ նրա մեծ որդին Անգելը, մի քանի ընկերներով միասին, մօր օրհնութեամբ՝ Թա- փառում էր Բուլղարիայում և Թրակիայում (Ռումելիա- յում) ժողովրդի տրամադրութեան հետ ծանօթանալու և յարմար գէպքում պրօպագանդա անելու նպատակով:

Յետոյ եկաւ՝ Բուլղարների համար ընդհանրապէս և Տօնկայի համար մասնաւորապէս անմոռանալի 1868 թիւը, որը յայտնի է հաջի Դմիտրի և Ստեփան Ղարա- ջի ապստամբական փորձերով: Հէնց որ Օբրեսենօֆների ընտանիքին հասաւ այն գաղանի լուրը, թէ Ռումինիական ափում՝ Ժուրժուցի մօտ՝ խումբ է հաւաքուել և պատ- րաստ է յառաջ խաղալ, իսկոյն Անգելը և Պետրոսը Դանուբն անցան և միացան ապստամբական զնդի հետ... Տօնկան ինքը զնաց տեսնելու արշաւանք սկսելու պատ- րաստուող խումբը, տանելով հետը ծաղիկներ ու օղի,

որ իւր ձեռքով բաժանեց բոլոր երիտասարդներին, օրհնեց նրանց, յաջողութիւն բարեմաղթեց նրանց հայրենասիրա- կան դժուար, վտանգաւոր գործին և յետոյ տուն վերա- դարձաւ: Տօնկայի՝ ապստամբների բանակն այցելելը այս վերջիններիս վրայ վերին աստիճանի զօրեղ, ոգևորիչ տը- պաւորութիւն գործեց, բորբոքեց նրանց հայրենասիրական յոյսերը... Եթէ արդէն պառաւած մի կին այն աստիճան համակրում է նրանց գործին և հաւատում է նրա յա- ջողուելուն, որ աալիս է խմբին իւր սեփական որդիներին և խումբը օրհնութիւններով է ծանապարհ դնում,—մը- տածում էին նրանք,—ուրեմն ինչպիսի՝ համակրական ըն- դունելութիւն, ինչպիսի՝ ոգևորութիւն է սպասում նրանց հայրենիքում ընդհանրապէս ժողովրդի և մասնաւորապէս երիտասարդութեան կողմից*):...

Նրանք, ինչպէս երևում է, չէին իմանում, որ Տօն- կայի նման մարդիկ միլիոնների մէջ մի հատիկ են լի- նում...:

Դառնալով Բուչչուկ, պառաւ Տօնկան սկսեց ան- հանգիստ սրտով սպասել, թէ երբ պիտի երևայ Թիւր- քիայի սահմաններում խումբը, որի մէջ էին և նրա սարսափելի վտանգի ենթարկուած որդիները և որը, ինչ- պէս նա լսել էր ապստամբների բանակում, պատերազմա- կան գործողութիւնները պէտք է սկսէր հէնց Բուչչուկից: Մի քանի օր նա զուր սպասեց,—երիտասարդների մասին ձայն չ'կար: Բայց ահա կայծակի արագութեամբ հասաւ Բուչչուկ, ամենքին սաստիկ յուզմունքի մէջ քցելով, այն լուրը, թէ ապստամբները ափ են դուրս եկել Վարդինեան ճահիճների մօտ, ջարդել են եզերքի պահնակ խումբը,

*) Ընթերցողներին երևի յայտնի է, թէ որքան դառն կերպով խա- բուցեցին այդ աղնիւ, յափշտակուած երիտասարդները այդպէս լոյսեր տածելով իրանց ժողովրդի վերաբերմամբ...

Թէ յետոյ նրանք հարկադրուած են եղել մի քանի անգամ կռուել Թիւրքաց զօրքերի հետ, Թէ համարեա բոլոր երիտասարդներին կամ կատորել են կամ բռնոտել, Թէ, մի խօսքով, խումբը ջնջուած է և Թէ սպանուած են նոյնպէս խմբապետները... Թէ ինչ ճնշող տպաւորութիւն պէտք է գործէին այդ սարսափելի լուրերը Բուշչուկի բուլղարների վրայ, որոնց միջից առաջ էմիրանտ էին դարձել և յետոյ մտել էին խմբի մէջ բազմաթիւ երիտասարդներ, այդ թողնում ենք, որ ինքը ընթերցողը գատի... Մի քիչ ժամանակ էլ անցաւ և ամբողջ Բուշչուկը աչքով տեսնելով կարող էր համոզուել, որ երիտասարդական խմբի թշուառ վիճակի մասին պատող չարագուշակ լուրերը իրաւացի էին. մէկ-մէկի յետեից շղթայակապ քաղաք էին բերում գերի ընկած վերաւոր խմբակիցներին, նրանց թուում և Ստեփան Ղարաջէն, մեծ հանդիսով բերում էին նոյնպէս և Թիւրքաց արիւնաշաղախ յաղթանակները—դանակների վրայ ցցոտած՝ ապրտամբների զլուխները... Մի քանի ծնողներ յուսահատութեամբ և սարսափով ճանաչեցին այդ յաղթանակների մէջ իրանց մի քիչ առաջ անյայտացած որդիների զլուխները... Լաց ու կոծը տիրեց քաղաքի փողոցներում... Պառաւ Տօնկան այդ ժամանակ շատ անտանելի ծանր րոպէներ քաշեց. մի կողմից նրան տանջում էր այն, որ նա ոչինչ չ'գիտէր կոտորուած խմբին պատկանող իւր որդիների մասին, իսկ միւս կողմից՝ այն սարսափելի անէծքները, որ թափուում էին նրա գլխին այդ զժբազդութիւնից վշտացած շատ ծնողների կողմից... Մի քանի մայրեր, իրանց աչքով տեսնելով ու համոզուելով, որ իրանց որդիքը մեռած են, և իմանալով, որ նրանք, մինչև այդ թշուառութեան պատահելը, համարեա բոլոր ժամանակը անց էին կացնում պառաւ Տօնկայի տանը,— լալով, ողբալով և աղէկտուր վայնասունով խումբ-խումբ,

ուրիշ կանայք էլ յետևներիցը քցած, մօտենում էին նրա տան պատուհաններին և վշտահար սրտով ինչ-սէք ասում էին արտայայտելու համար իրանց անէծքը, կատաղութիւնը և տաեղութիւնը դէպի այդ թշուառ կիներ, որը, նրանց ասելով, կախարդութեամբ զրաւում և «գլխահան» էր անում նրանց որդիներին... Ի՞նչ պիտի զգար Տօնկան լսելով այս բոլորը, գժուար է նկարազրել...

Սակայն Անգել և Պետրոս որդիների վիճակը նրա համար դեռ ևս մնում էր անյայտութեան խաւարով պատած։ Գերուածների մէջ նրանք չ'կային. չէին բերուած Բուշչուկ նոյնպէս և նրանց զլուխները... Խեղճ մայրը հազար ու մի ենթադրութիւններ էր անում և անասելի կերպով տանջուում էր... Վերջապէս մէկ երկու օրից յետոյ նրա կրտսեր աղջիկ Անաստասիան, որ բոլոր այդ ժամանակը հսկում էր դէպի Տըրնօփօ տանող ճանապարհի վրայ, վաղէվազ եկաւ և յայանեց, որ Տըրնօփօյից բերեցին գերիների մի նոր խումբ և որ նրանց թուումն է և Անգելը։ Սյգ լուրը շուտով հաստատեցին և Տօնկայի վրայ զայրացած քաղաքային «կէկէլները», որոնք խմբերով հաւաքուած նրա լուսամուտների տակ զիտմամբ բարձրաձայն բլբլում էին, Թէ իբր վճռուած է արդէն՝ պառաւ մօրն էլ որդիների հետ կախ տալ...

Չ'նայելով որ շատ զօրեղ հոգու տէր էր Տօնկան, բայց էլի բոլոր այդ սարսափելի լուրերը և զրոյցները, հաբեանների չարախնդացութիւնը և նրանց անէծքները, այն հոգեկան տանջանքները, որ զգում էր սիրելի որդիներին սպառնող օրհասի մասին մտածելիս—ձնշեցին, խորտակեցին այդ հայրենասէր-նահատակ կնոջ բարոյական ուժերը։ Նրան առ ժամանակ տիրեց փոքրօրի երկիւղ, նա վախենում էր դէմ առ դէմ դուրս դալ վտանգի առաջ, համոզուել, որ իւր որդիներին այլ ևս փրկութիւն չ'կայ,

նրանց մասին տեղեկութիւններ հաւաքել, ճակատ առ ճակատ ելնել իւր վրայ դայրացած բնակիչների դէմ,— ուստի նա փակուեց իւր տանը, վախենալով դուրս գալ Բուշ-չուկի փողոցները, ուր հէնց այդ ժամանակ կանգնեցրել էին չարազուշակ կախաղանները և սկսել էին կախել: Վշտից համարեա խելագարուած այդ անբաղդ պառաւը դէս-դէն էր ընկնում փակուած սենեակում ամբողջ երկու-երեք օր, որոնց ընթացքում նոր բերած ապստամբներին չարչարում էին խիստ հարց ու փորձով, բայց վերջապէս չկարողացաւ դիմանալ հոգեկան սարսափելի տանջանքին, դուրս ելաւ տանից և վազեց դէպի բանար, որ, ինչ էլ լինի, տեսնի սիրելի որդիներին. — նա դեռ ևս չէր իմանում, որ երկրորդ որդին՝ Պետրոսը սպանուած է Բալկանում և որ բանտում նստած է միայն մեծը՝ Անգելը... Մակայն մտնել բանար շատ դժուար էր: Բանտի մեծերը, վերին աստիճանի զարմացած պառաւի յամառութեան և յանդգնութեան վրայ, — հանաք բան է ինչ... խռովարարներին այցելել, — կոպտութեամբ խօսեցին նրան: Բայց պառաւ Տօնկան այն տեսակ մարդկանցից չէր, որոնք հեշտութեամբ հրաժարուում են իրանց դիտաւորութիւններից: Նա մի քանի անգամ էլ եկաւ բանար, խընդրելով, որ իրան թոյլ տան ներս մտնել, բայց նրան շարունակ խռկում էին անգթաբար, իսկ վերջին անգամ նա մինչև իսկ ծեծ կերաւ զափթիպից: Մանօթ լինելով թիւրք աստիճանաւորների բարքերի հետ, նա սկսեց ընծաներ բաժանել բանտի բոլոր ծառայողներին, սկսած բանտի կառավարչից մինչև վերջին զափթիան: Այդ միջոցը վերջ ի վերջոյ կատարեալ յաջողութեամբ պսակուեց, — Տօնկային ներս թողեցին բանտարկեալների մօտ:

Նրա առաջին տեսակցութիւնը որդիների և ուրիշ բանտարկեալների հետ՝ մեծ տարակուսանքի մէջ քցեց թիւրք աստիճանաւորներին, որոնք ներկայ էին այդ տե-

տակցութեանը: Նրանք սպասում էին լաց ու կոծ, արտասուք, սուգ ու շիւան տեսնել, — բայց ի՞նչ... Տօնկան բանտը մտաւ լուրջ ու հանգիստ, խիստ հայեացքով և չար ժպիտով շրթունքների վրայ: Թէ ինչքան դժուար էր նրա համար իրան այդպէս ցոյց տալը, այդ հասկանալ չէին կարող թիւրքերը և հասկանալու ցանկութիւն էլ չ'ունէին:

— Ողջոյն ձեզ բուլղարական ամբողջ թագաւորութիւնից, — ծաղրելով ասաց նա թիւրքերէն, դառնալով դէպի կալանաւորները: — Շնորհ արեք պառաւիս, ասացէ՛ք խնդրեմ, ձեզնից ո՞րը պիտի դառնայ բուլղարների թագաւորը, ո՞րը վալի-փաշայ և այլն, ե՞րբ պիտի խօսէք բոլոր թիւրքերին... Յետոյ դառնալով որդուն, նրա գլխին վերդովուած և զայրագին նախաափնք թափեց: Հարբած էր ինչ է նա, երբ չար մարդիկ նրան այդ չորստաբեր ճանապարհին էին դնում... Ինչո՞ւ պառաւ մօրից խորհուրդ չ'հարցրեց... Նա նրան կ'ասէր, որ ինքն Աստուած օրհնել է թիւրքաց տէրութիւնը և որ բուլղարները դատապարտուած են յաւիտեանս-յաւիտենից «ոայա» մնալ...

Այն կատակերգութեան (որ ի հարկէ իսկոյն հասկացան խռովարարները) յաջողութիւնը գերազանցեց այդ խելօք կնոջ ամենայանդուզն յոյսերը: Պառաւ Տօնկային թիւրքերը դովեցին նրա առողջ դատողութեան համար, անուանեցին «կտրիճ պառաւ», քաջալերիչ կերպով ձեռքով խփեցին նրա ուսին և թոյլ տուին՝ ցանկացած ժամանակը այցելել բանտը: Նրան էլ հէնց այդ էր հարկաւոր: Նա գալիս էր ամեն օր, բերում էր կերակուր, սպիտակեղէն և հագուստ թէ իւր որդու և թէ նրա բոլոր ընկերների համար... Նա այցելում էր կալանաւորներին և հոգում էր նրանց պէտքերը մի ամբողջ ամիս, որի անցնելուց յետոյ դատարանը թեթեացրեց մի քանի ապրստամբների պատիժը, որոնց թուում և Տօնկայի որդի Ան-

գելինը, վճռելով՝ կախաղան հանելու փոխարէն մշտնջենաւորապէս աքսորել նրանց Ս.-Ժան-դ'Արկի ամրոցը, ուր և շուտով ուղարկեցին բոլոր դատապարտեալներին: Պառաւ Տօնկան նրանց համար փող հաւաքեց, առեց նրանց՝ Ճանապարհի համար ամենահարկաւոր բաները և ընդհանրապէս արեց ամեն բան, ինչ որ հարկաւոր էր թեթեւացնելու համար իւր սրտի համար թանկ երիտասարդ-նահատակների ծանր վիճակը:

II.

Վատ ժամանակներ հասան պառաւ Տօնկայի համար: Երկու մեծ որդիներին կորցնելուց յետոյ շատ չ'անցած՝ նա զրկուեց և ամուսնուց, որին թունաւորեց իւր ընկեր-վաճառականը, ցանկանալով նրա հարստութեանը տիրանալ: Այդին մնաց առանց սպրուստի ուր և է միջոցի, ունենալով վրէն երեք կրտսեր տղաներին ու երկու աղջիկ, բայց չ'յուսահատուեց, այլ եռանդով գործի կաւա... Իւր անձնական գործերի և հոգսերի մէջ նա չէր մոռանում իւր հայրենասիրական պարտաւորութիւնները: Այդ խուլ ժամանակները (1868—1871 թ.), երբ հայրենասիրական շարժումը բուլղարական երիտասարդութեան մէջ ժամանակաւորապէս դադարեց, պառաւ Տօնկային տանջում էր այն միտքը, որ Բուլղարի կախաղանների վերայ նահատակուած գործիչների յիշատակը քիչ-քիչ մոռացուում է, որ ամեն մի հայրենասէրի համար սուրբ գերեզմանները անհետանում են խոտերի մէջ, հաւասարուում են հողի հետ... Եւ ահա նա սկսում է ծածուկ, — բացարձակ չէր կարելի, — յաճախել կախաղան հանուածների թաղած տեղը, մաքրում է նրանց գերեզմանները վայրի խոտերից, զարդարում է նրանց ծաղիկներով, մոռնում է վառում նրանց վրայ, մի քահանայի համոզում է

գիշերները ծածուկ հոգեհանգիստ կատարել, զոհիով իւր աշխատած վերջին կոպէկները՝ առնում է հասարակ գերեզմանաքարեր ու վրաները նշանակել է տալիս նահատակների անունները, մահուան ժամանակն ու հանգամանքները — և դնում է թանկագին գերեզմանների վրայ: Նոյն ժամանակում նրան յաջողուեց՝ մեծ աշխատանքից յետոյ՝ հողից հանել հռչակաւոր խմբապետ Ստեփան Դարաջի գանգը, որը մինչև այսօր էլ խորին յարգանքով իւր մօտ պահում է արկղում...

Սիրելի հանգուցեալների վերաբերմամբ իւր գործունէութեան և հոգսերի ժամանակ նա չէր կարող չ'հարկել իւր վրայ չ'դարձնել գերեզմանատան պահապանների ուշադրութիւնը, որոնք սկզբում խուլում էին նրան, բայց նա՝ հիւրասիրելով նրանց և ընծաներ բաժանելով՝ կարողացաւ ամօքել նրանց սրտերը: Պահապանները քիչ-քիչ սովորեցին նրան և մինչև անգամ գերեզմանները պահպանելու և մեծարելու գործում նրա օգնականները դարձան...

Ինչպէս վերեն ասացինք, խուլ ժամանակ էր. ոչ մի տեղ ամենափոքրիկ շարժում անգամ չէր նկատուում, ոչ մի կենդանի խօսք չէր հնչում, չէին լսուում ազատութեան հրաւերներ — և մեր հերոսուհուն ոչինչ չէր մնում անել եթէ ոչ՝ արամութեամբ յիշել մեռած որդիներին և ծառայել սպանուած ախոյեանների ու նահատակների յիշատակին... Բայց ահա հասաւ 1871 թիւը, սկսուեց հայրենասիրական գործունէութեան վերածնութիւնը, որին հոգով ու սրտով անձնատուր եղաւ պառաւ Տօնկան: Նա ինքը դեռ ունէր անխորտակելի եռանդի և բարոյական մեծ ուժերի հարուստ պաշար, բացի դրանից դեռ հինգ զաւակ էլ ունէր: Ուրեմն նա դեռ շատ բան կարող էր տալ իւր ճնշուած հայրենիքի ազատութեան կռուին, շատ բան կարող էր ղոհել ազատութեան սուրբ գործի

Համար... եւ նա ամեն բան տուեց, ամեն բան զոհեց...

Այդ ժամանակ ասպարէզ են գալիս ազատութեան պնդիսի «առաքեալներ», ինչպէս Անդել Կրնչեր, Սարկաւազ Լեւսկին և ուրիշները: Այդ մարդկանց նախաձեռնութեամբ՝ Բուշչուկում հիմնուում է «Բուլղարական գաղտնի մասնաժողով», որի առաջին նիստը կայանում է պառաւ Տօնկայի տանը: Այդ զիշերային նիստին ներկայ եղած ականատեսների պատմելով՝ Տօնկան իւր չափազանց աշխուժութեամբ, վաւ զգացմունքներով և եռանդով զարմացնում էր ամենքին: Ամբողջ զիշերը նա չ'պառկեց քնելու, անդադար դուրս էր գալիս, լաւ դնում էր բոլոր անկիւնները, տեսնելու համար՝ հօլսող չկայ դաւադիրներին, յետոյ դնում էր խորհրդի սենեակը, յափըշտակութեամբ լսում էր անվեհեր ճառերը և առաջարկութիւնները, գրգռում էր ապստամբների եռանդը, բարոյական պարտք էր դնում նրանց վրայ՝ այդ սրբազան կռիւն շարունակել մինչև վերջին շունչը, մինչև արեան վերջին կաթիլը, և չափազանց ուրախութիւն էր զգում, որ գործը նորից սկսուում է, որ առաջին զոհերը, որոնց մէջ նա էլ մասն ունէր, 'ի զուր չ'անցան, որ ցանաժ սերմը չ'խեղդուեց արմատում... Երբ մարդ մտածում է, որ այս ամենը կատարուում էր թիւրքերի տիրապետութեան, սարսափելի հալածանքների և կախաղանների ժամանակ, ահամայ լցուում է մի տեսակ երկիւղածութեամբ դէպի այդ սուրբ պառաւը ու բացականչում է՝ «Փառք և պատիւ քեզ, ով մեծը Հայրենասէր կին»...

Որովհետև Բուշչուկի «գաղտնի մասնաժողովը», Լեւսկու ծրագրով, պիտի ծառայէր Ռուսիայի հետ յարաբերութիւնը հեշտացնելու նպատակին, պիտի արտասահմանից տեղափոխէր Բուլղարիա զէնքեր, զանազան հրատարակութիւններ և այլն, ուստի անհրաժեշտ էր ամե-

նից առաջ, գտնել քաղաքում մի յուսալի տեղ, որտեղ կարելի լինէր շինել պահեստ և որտեղ պատասպարան գտնէին Բուշչուկում, որպէս կենտրոնաւորում, եղած ժամանակը բոլոր այն «առաքեալները», էմիսարները և գործակալները, որոնք գալիս էին այդտեղ գործով: Պառաւ Տօնկայից աւելի հաւատարիմ և յուսալի մարդ գտնելը դժուար էր—և ահա նրա տունը դառնում է զլխաւոր բնակարան և պահեստ: Այդ նպատակով Տօնկայի անեցիք մեծ զգուշութեամբ սենեակներից մէկի տակ փորեցին բաւականին ընդարձակ ստորերկրեայ մի ծածկարան, որը ծառայում էր իբրև մթերանոց և որտեղ, հարկաւոր եղած ժամանակը, կարող էին թաքնուել մի քանի հոգի... Աւելի ապահով լինելու համար, եթէ ոստիկանութիւնը յանկարծակի խուզարկութեան դար կամ յարձակում անէր այդ ապաստանարանի վրայ, տունը շրջապատող բակում զանազան կողմերից շինել էին մի քանի դռնակներ, որտեղով աննկատելի կերպով կարող էին փախչել այդ վայրկեանում տանը գտնուող դաւաղիրները... Բացի դրանից՝ պառաւ Տօնկան, որ գործում էր մասնաժողովի հրահանգների համեմատ, կարողացաւ իւր կողմը դրաւել մի քանի ուղւմնացի մանկավարժ, որոնց օգնութեամբ սկսեցին Ռուսիայից տեղափոխել պատրաստուող ապստամբութեան համար անհրաժեշտ բոլոր բաները: Մակոյկներով տեղափոխած բաները Տօնկան ու նրա անեցիք զիշերները կրում էին տուն ու թաղցնում այնտեղ ստորերկրեայ մթերանոցում: Շատ անգամ ինքը Տօնկան իւր աղջիկների ու մի քանի ուրիշ կանանց հետ,—որոնցից էր յիշենք Լիւբէն Կարաւելովի կնոջը՝ Նատալիային,—կենդանիք վտանգի ենթարկելով, տեղափոխում էին Ռուսիայից Բուշչուկ իրանց զգեստների տակ պահած՝ սրեր, տորձանակներ, գրքեր, լրագիրներ և այլն... Նրա մեծ աղջիկը՝ Պետրանան, հարկաւոր եղած ժամանակը նամակ-

ներ էր ասնում-բերում Ռումինիայի, Ռուչչուկի ու Տրու-նովցի մէջ, կատարում էր մասնաժողովի զանազան պա-տուէրները և զորչակներ էր կարում կազմուող ապստամբական խմբերի համար... Միւսոյն ժամանակ Տօնկան իւր կրտսեր որդուն՝ Գէորգին ուղարկեց Օդէսայի զինուորա-կան ուսումնարանը, որպէս զի նա զինուորական արհեստին վերաբերեալ տեղեկութիւններ հաւաքէր, որոնք կա-րող էին շատ ու շատ պէտք զալ ապագայ ապստամբ-ներին...

Առհասարակ պառաւ Տօնկայի գործունէութեան ասպարէզը այդ ժամանակ շատ ընդարձակ էր... Նրա մօտ գնում-զալիս էին շատ մարդիկ, նրա տունը միշտ լիքն էր լինում բազմութեամբ—և այդ հանգամանքը հետա-քրքիր հարեանների ուշադրութիւնը չգրաւել իհարկէ չէր կարող։ Տօնկայի բաղդից՝ հարեանները, չիմանալով թէ ի՞նչ մարդիկ են Օբրետենովների տունը յաճախում և ի՞նչ նպատակով, վճռեցին, որ պառաւը պարապում է կախարդութեամբ և որ նրա բազմութիւն այցելուները—բոլորը նրա մօտ գալիս են նրա կախարդութիւնների հա-մար։

Մինչ այս, մինչ այն, հասաւ 1875 թուի աշունը, երբ պիտի բռնկէր ընդհանուր ապստամբութիւնը։ Այդ ապստամբութիւնը, զանազան պատճառներով, չյաջող-ուեց, սահմանափակուելով միայն թեթեւ անկարգու-թիւններով մի քանի կէտերում, ինչպէս օրինակ՝ չին-Ջագօրայում, Շումլայում, Չերվենովօղում (Ռուչչուկի մօտ) և այլն։ Ի հարկէ նորից սկսուեցին դաժան ճնշում-ներ... Թիւրքաց կառավարութիւնը Ռուչչուկում ամե-նից առաջ ուշադրութիւն դարձրեց պառաւ Տօնկայի վե-րայ, որին շատ վաա կողմից ցոյց տուին բոլոր նախն-թաց հանգամանքները և որի տանը թաղնուած էին այդ ժամանակ նրա որդիքը՝ Նիկոլայը և Գէորգը (որոնց մի

քիչ առաջ նա կանչել էր Օդէսայից) իրանց մի քանի զինակիցների հետ միասին, որոնք նոյնպէս մասնակցել էին այդ վերոյիշեալ խլրտումներին։ Մի դիշեր նրա մօտ եկաւ ոստիկանութիւնը, որ փնտռում էր փախած խռ-վարարներին, բայց ոչոքի և ոչինչ չգտաւ ու չբռնեց։ Բակի կողմնակի զուների շնորհիւ բոլոր հալածուողները կարողացան ժամանակին փախչել—փախաւ և Պետրանան, որը նոյնպէս չէր կարող գլթութիւն յուսալ ոստիկանու-թեան կողմից... Ստորերկրեայ «զինարանը», որ լիքն էր զէնքերով ու հրատարակութիւններով, պառաւ Տօնկայի հնարադիտութեան, սառնասրտութեան ու ճարտարու-թեան շնորհիւ, նոյնպէս ծածուկ մնաց։ Բայց չնայած խուզարկութեան այդ կատարեալ անյաջողութեանը, կա-ռավարութիւնը այնու ամենայնիւ մեղադրում էր «մաս-նակցութեան» մէջ պառաւին, որ աշկարայ կերպով ար-ւել էր համարեա բոլոր իւր օրդիներին խռվարաների խումբը,—և սպառնում էր նրան կախել։ Պառաւ Տօնկան վրան կատարեալ անմեղութեան դիմակ տաւ.—ծիծա-ղում էր, բանը կատակի էր քցում։

Սպասեցէ՛ք, շուտով երկրորդ անգամ մարդու կը գնամ,—ամենաշուրջ գէմքով հաւատացնում էր նա, ի միջի այլոց, թիւրքաց ահարկու տատիճանաւորներին, երբ նրանք էլի յիշեցնում էին նրան՝ նրա չորս ապստամբ որդիների մասին։ Ուղիղն ասած՝ այդ որդիքս շատ էլ յաջող դուրս չեկան։ Իսկ հիմա ես կ'աշխատեմ՝ այլ ևս աշխարհ չ'բերել սուլթանի «զիւլմաններ» (թշնամիներ)։

Թիւրքերը ականաց ծիծաղում էին, լսելով այդ ճշ-ամեայ պառաւի կամ, ինչպէս իրանք էին կոչում, այդ «ղօջա կօմիտի» (պառաւ ապստամբի) կատակները, և առ ժամանակ ազատ էին թողնում նրան։ Իսկ ազատութիւ-նը շատ կարեւոր էր Տօնկայի համար, որովհետեւ այդ ժա-մանակ նա այնքան գործ ու հոգս ունէր, որ ազատ չունէ

քաշելու ժամանակ անգամ չունէր: Բուշչուկի բանտը, ինչպէս և ուրիշ շատ տեղերի բանտերը, լցուած էր բուլղարացի հայրենասէրներով, որոնց կասկածում էին յեղափոխութիւն սկսելու զիտաւորութեան և փորձեր անելու մէջ: Կասկածի ենթարկուած շատ անձինք, նրանց թուում և Տօնկայի երկու որդիքը՝ Նիկոլայը և Գէորգը, փախել էին Ռուսիայի և մնում էին Ժուրժիկովում՝ առանց ապրելու որ և է միջոցի: Ինչ որ էլ լինէր, հարկաւոր էր օգնել, քաջալերել թէ՛ բանտարկուածներին և թէ՛ փախըստականներին: Ահա օգնութեան այդ սուրբ գործին նուիրեց իւր բոլոր ուժերը մեր հայրենասէր—հերոսուհին:

Որովհետեւ ինքը սեփական ոչ մի միջոց չունէր, նա ստիպուած էր թափառել խանութից-խանութ, անից-տուն և ժողովարարութիւն անել, նուիրատուութիւններ հաւաքել իւր բարի գործի համար:

Չարաբաստիկ 1868 թուից բաւական ժամանակ էր անցել, այդ ժամանակի ընթացքում բուլղարների տրամադրութիւնը արդէն նկատելի կերպով դէպի լաւն էր փոխուել. այլ ևս չէին հայհոյում պառաւ Տօնկային, չէին անուանարկում կամ անիծում, ինչպէս առաջ, այլ ուրախութեամբ տալիս էին՝ ով ինչ կարող էր: Իսկ նա, հաւաքած նուէրները հետն առած, շտապում էր բանտը, ուր նա առաջուայ պէս ազատ մուտք ունէր, բանտից՝ Դանուբով անցնում էր փախստականների մօտ, հաղցնում, կերակրում, խմեցնում էր նրանց, վերցնում—բերում էր նրանց սպիտակեղէնն ու զգեստները, տանը լուանում, կարում, կարկատում էր, ուղարկում էր էլի Ժուրժիկո— և այսպէս վազվզում էր դէս ու դէն, չարչարուում, աշխատում էր առաւօտից մինչև երեկոյ յօգուտ իւր տարաւոր եղբայրների: Շատ վատ կ'լինէր վերջիններիս դրութիւնը, եթէ Բուշչուկում չ'լինէր պառաւ Տօնկան, այդ եռանդոտ, սիրայորգոր, ազատութեան գործին և

այդ գործի համար մարտնչողներին անձնուէր արիասիրտ կ'լինը . . .

1876 թուին Տօնկան մի նոր սարսափելի հարուած կրեց: Ռուսիայի փախած նրա որդիքը ծածուկ վերադարձան հայրենիք և, ստանձնելով «առաքեալների» վտանգաւոր դերը, սկսեցին եռանդով քարոզել ու պատրաստել ընդհանուր ապստամբութիւն: Ապստամբութիւնը իրօք բռնկեց, և ահա Տօնկան զրկուում է իւր այդ երկու որդիներիցն էլ,—Գէորգը սպանուեց թիւրքերի հետ ունեցած մի ընդհարման ժամանակ, իսկ Նիկոլային ողջողջ բռնեցին և շղթայակապ ուրիշ շատ երիտասարդների հետ բերեցին Բուշչուկ, իսկ այնտեղից մշտնջենաւոր արքսոր ուղարկեցին Ս.-Ժան-դ'Արկի ամրոցը, ուր արդէն եօթը տարի տանջուում էր նրա մեծ եղբայրը՝ Անդելը. . .

Վերին աստիճանի հանդիսաւոր և սրտառուչ կերպով ճանապարհ դրեց արքսոր գնացողներին... Թիւրքերին այդ ժամանակ սկսեցին աիրել մի տեսակ շփոթութիւն ու երկիւղ սպառնալի վերաբերմամբ: Եւ իրաւ, չ'նայած արիւնահեղ ճնշումներին, ապստամբութիւնները յաջորդում էին մէկ-մէկի, ամեն անգամ աւելի և աւելի ահեղ կերպարանք ստանալով: Գործերը, քանի գնում, աւելի տաղնապալից բնաւորութիւն էին ընդունում, և թիւրքերը պատճառ ունէին մտահոգութեան մէջ ընկնելու: Իսկ բուլղարները սրտապնդուել էին, սկսել էին զլուխները մի քիչ աւելի բարձր բռնել: Հաջի Դմիտրի և Ստեփան Դարաջի մարտակիցներին պատժելու և արքսորելու ժամանակ բուլղարները սարսափահար՝ մկան ծակերն էին մտնում և մտածել անգամ չէին համարձակուում՝ բացարձակապէս համակրութիւն յայտնել իրանց նահատակ եղբայրներին. . .

Հիմա, 1876 թուին, արքսոր գնացողներին ճանապարհ էին դրում հարիւրաւոր բուլղարներ, տղամարդիկ ու կա-

1867-
34163

նայք՝ ծաղիկներ բռնած ձեռքերին... Պառաւ Տօնկան,
 գլուխը հպարտութեամբ բարձր բռնած, գնում էր ամբո-
 խի առաջից, իւր որդու յետեից, բարձրաձայն ասում էր,
 որ նա արդէն իւր չորս որդիներին տուել է ազատու-
 թեան կռուին, և միենոյն ժամանակ աւելացնում էր, որ
 եթէ մի չորս որդի էլ ունենար, էլի չէր ավտոտալ, եթէ
 տեսնէր, որ նրանք էլ զոհ են գնում ազատութեան սուրբ
 զործին. . .

1878 թուին, Ս.- Ստեփանեան դաշնադրութիւնից
 յետոյ, որբացած պառաւ Տօնկան մեծ բաղդ ունեցաւ
 տեսնելու և բաղմաջարչար ու ծերացած կրծքին սեղմելու
 Փոքր-Ասիայի ամբողջից ազատուած իւր որդիներին: Առա-
 ջինը հայրենիք վերադարձաւ Նիկոլայը, որ ընդամենը
 երկու տարի էր անց կացրել բանտում: Իսկ Անդելին ա-
 ւելի ուշ արձակեցին: Նրան, ուրիշ եօթը ընկերների հետ
 միասին, Թիւրքաց կառավարութիւնը երկար ժամանակ
 չէր ուզում բանտից ազատել, պատճառ բերելով, թէ հա-
 ջի Դմիտրի արշաւանքին մասնակցողները քաղաքական
 յանցաւորներ չեն, այլ հասարակ աւազակներ:

ԳԻՆՆ Է 3 ԿՈՊ.

0005702

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0005702

